

ГЕРМЕНЕВТИКО-КОМУНІКАТИВНІ КОНЦЕПТИ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ТЕКСТІВ У ЗМІ І ЗМК

Ó Токарська А., Кость С., 2014

Висвітлено питання репрезентування правового мас-медійного дискурсу та тексту у контексті герменевтико-комунікативного й юридико-лінгвістичного способів. Проаналізовано етапи дослідження правового тексту з метою унеможливлення різнотлумачення і герменевтичних “зміщень” у сприйнятті правового масмедійного дискурсу.

Ключові слова: правовий текст, правовий дискурс, правова комунікація, мова права у ЗМІ, герменевтико-комунікативний спосіб, інтерпретація, апперцепція, перцепція.

A. Tokarska, S. Kost'

HERMENEUTIC AND COMMUNICATION CONCEPTS OF INTERPRETATION OF LEGAL TEXTS IN MASS MEDIA AND MEANS OF MASS COMMUNICATION

The article regards the problem of interpretation of legal discourse of mass-media and text with the help of hermeneutic-communicative and legal-linguistic methods. It analyzes the stages of research of legal text in order to avoid diverse interpretations and hermeneutic “mistakes” in legal discourse of mass-media perception.

Key words: legal text, legal discourse of mass-media, legal communication, language of law in mass-media, hermeneutics and communicates method, term, mass-media, interpretation, apperception, perception.

A. Токарская, С. Кость

ГЕРМЕНЕВТИКО-КОМУНІКАТИВНІ КОНЦЕПТИ ТОЛКОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ТЕКСТОВ В СМИ И СМК

Рассматриваются проблемы толкования правового масс-медийного дискурса и текста в контексте герменевтико-коммуникативного и юридико-лингвистического способов. Проанализированы этапы исследования правового текста с целью предотвращения различного толкования и герменевтических “смещений” в восприятии правового массмедийного дискурса.

Ключевые слова: правовой текст, правовой дискурс, правовая коммуникация, язык права в СМИ, герменевтико-коммуникативный способ, интерпретация, апперцепция, перцепция.

Постановка проблеми. Правовий текст у ЗМІ – це комунікативна одиниця, підвид універсального тексту із ознаками цілісного, завершеного, зв'язного твору як явища мовної та позамовної дійсності, що відображає правові соціокультурні традиції, рівень захисту прав і свобод людини та громадянина через передання і збереження інформації у процесі правової масмедійної комунікації.

Упродовж тривалого часу ні в соціальній філософії, ні в теоретичному правознавстві системно не розглядалися такі чинники, як мова права [2, с. 284] та правові тексти ЗМІ. Мова права – одна із професійних мов, що виникла на основі літературної національної мови. Вона містить низку

порівняно самостійних видів: мову законодавства і підзаконних правових актів (“Законодавство як форма існування позитивного права оформляється за допомогою мовних засобів. Закони існують у формі текстів” [5, с. 69]), мову правозастосувальної практики, мову юридичної науки й юридичної освіти, мову юридичної журналістики тощо [3, с. 1]. Мова права – це розроблена на основі національної мови система знакових засобів, що призначена для фіксації, збереження та передачі юридично значущих результатів інтелектуальної діяльності [3, с. 7]. Із нею як явищем самостійним і багатовимірним тісно пов’язана своїми особливостями мова юридичної журналістики, яка становить першооснову правового тексту, правового дискурсу.

Мета дослідження – проаналізувати герменевтико-комунікативний та юридико-аксіологічний способи репрезентування правових текстів у ЗМІ і ЗМК.

Стан дослідження. Дослідження ефективності правових норм, питання герменевтико-комунікативного опрацювання текстів нормативно-правових актів, посідаючи важливе місце в теорії права, до того ж належить до найменш опрацьованих проблем юридичної науки. Окремі питання юридико-герменевтичного тлумачення висвітлюються правознавцями у працях загально-теоретичного характеру. Погляди щодо лінгвістично-термінологічного вираження та тлумачення правових приписів висловлені ученими як у наукових статтях, так і в окремих думках суддів Конституційного Суду України [9, с. 14].

Проблеми, пов’язані з вивченням мови права, а саме – тлумаченням правових текстів, висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних авторів: М. Гредескула, В. Каткова, П. Люблінського, М. Полянського, Н. Артикуци, С. Зархіної, М. Коржанського, О. Олійник, П. Рабиновича, О. Сербенської та ін.

Виклад основних положень. Наміри правотворця отримують вираження у нормах права через засоби ЗМІ, мовою яких створюються тексти нормативно-правових актів. Інтерпретатор пізнає дійсний зміст нормативно-правових актів через знання мови, якою вони сформульовані, застосовуючи способи тлумачення. З низки різноманітних способів декодування тексту застосовують герменевтико-комунікативний та юридико-аксіологічний способи. Герменевтико-комунікативний підхід – “...це вихідна аксіоматична ідея про необхідність дослідження явищ соціальної дійсності крізь призму загальних закономірностей розуміння та інтерпретації мовних знаків, що ними ці явища позначаються, відбір досліджуваних фактів та інтерпретація результатів дослідження” [8, с. 93].

Герменевтична сутність дискурсу розкривається через учення Феркло. “У комунікативних і культурних вченнях тепер існує консенсус в тому, що значення текстів частково створюється у процесі їхньої інтерпретації”. Тексти мають кілька потенціалів значення, які можуть суперечити один одному і можуть бути відкриті для кількох різних інтерпретацій [7, с. 121]. Фактично ця особливість і породжує неоднозначність, двоякість тлумачень правових текстів, зокрема і масмедійних.

Відомо, що законодавство має високий ступінь значущості для кожного розвиненого суспільства. Відтак коментування, трактування у правовому мас-медійному дискурсі законотворчої практики результує величезну правотворчу роботу інституцій держави, творить своєрідні засади для формування правової культури соціуму. Відповідно висувуються особливі вимоги до текстів закону та дискурсу на їхній основі. Враховуючи, що значною мірою поширюється через ЗМІ герменевтичний механізм сприймання дискурсу, можна забезпечити ефективне тлумачення і правозастосування, “...яке є можливим лише завдяки чіткій відповідності змісту закону описуваним у ньому суспільним відносинам, що ним регулюються, і чіткому формулюванню тих засобів державного впливу і примусу, через які здійснюється це регулювання” [5, с. 69].

Трактування законів, як і правового дискурсу, – це складне завдання для мас-медіа. Оскільки закон стосується (адресується), як правило, громадян, які право не вивчали, юридичної освіти здебільшого не мають, то він, як і мас-медійний правовий дискурс, повинен бути написаний

грамотно, дохідливо і зрозуміло. Закон не повинен містити загадок, складних мовних зворотів, неграмотних виразів і недолугих речень [4, с. 9].

Гуманістичність, справедливість, науковість – це ті якості юридичного тексту у демократичній державі, які мають бути забезпечені активною участю у правотворенні широких верств населення, врахуванням громадської думки, пропозицій науковців, спеціалістів-практиків. Для того, щоб нормативний акт, опублікований у пресі, був обґрунтованим, корисним і відповідав потребам, інтересам більшості громадян, потрібно, щоб громадська думка, сформована в ЗМІ, ЗМК щодо удосконалення законодавства, була адекватно витлумачена у правовому дискурсі. Зрозуміло, що це складний для журналістів процес.

П. Рабінович вказує на причини, які зумовлюють складнощі, а це неодмінно потрібно враховувати і журналістам, в тлумаченні правотворчих пропозицій, оскільки вони: 1) стосуються різноманітних сфер громадського життя, а це накладає відбиток і на своєрідність мови відповідних висловлювань; 2) формулюються особами, які відрізняються за рівнем компетенції, освіченості, спеціальної (професійної) підготовленості, а також за умінням адекватно висловлювати й обґрунтовувати свої рекомендації; 3) виражаються у різній формі (усній, письмовій) та через різноманітні канали (звернення до державних органів, посадових осіб, засобів масової інформації, публікації у пресі, виступах на зібраннях, сесіях тощо.); 4) узагальнюються, внаслідок чого можуть втрачати деякі свої особливості, які, однак, є значущими для адекватного витлумачення таких пропозицій. Так, преса не завжди достовірно відображає громадську думку з питань удосконалення законодавства. Між тим робити висновок про правильність інтерпретації правотворчим органом громадської думки потрібно не тільки з того, які з підтримуваних нею пропозицій враховано, реалізовано у прийнятому ним нормативному акті, але й з того, які з них відхилено. Тому під час висвітлення результатів обговорення громадськістю певного законопроекту доцільно публічно пояснювати, мотивувати, чому саме та чи інша пропозиція, на думку правотворчого органу, не може бути прийнята [8, с. 96]. Таке тлумачення правового дискурсу є підставою вважати його ідеальним. На жаль, таких дуже мало, орієнтовно, за нашими підрахунками, 0, 23 %.

У сприйнятті актів, що конкретизують закон (підзаконна нормотворчість) у ЗМІ та ЗМК також постає проблема відсутності тлумачення, а відтак і розуміння їх масовим читачем. Не вирішивши її, передбачаємо ймовірність різнотлумачення та герменевтичних похибок у сприйнятті правового дискурсу.

В. Владимиров доречно зауважує, що “...розуміння не настає “від нуля”. Воно завжди продовження попереднього, вже наявного розуміння, навіть якщо настає стосовно зовсім невідомих до того речей. Автор ілюструє свою думку таким прикладом: людина, яка вперше побачила комп’ютер, про який до того навіть не чула, співвідносить його зі знайомими речами й сприймає його як поєднання телевізора з друкарською машинкою. Так нове розуміння завжди накладається на вже відоме. Це стосується індивідуального розуміння, з однією приміткою: кожна окрема людина має моменти розуміння “від початку” у ранньому дитинстві, коли її свідомість починає підноситися над підсвідомим, інстинктивним. Але невдовзі це минає, і кожне нове розуміння продовжує, поширює, поглиблює те, що вже є відомим, зрозумілим, пізнаним, засвоєним, випробуваним” [1, с. 1].

Така герменевтична дія має назву апперцепції, що означає залежність кожного нового сприйняття від попереднього життєвого досвіду людини та від її психічного стану в момент сприймання [6, с. 64].

Близьким, але відмінним від попереднього, є процес інтерпретації медіатексту або його складових. Це: 1) роз’яснення, тлумачення, розкриття змісту будь-чого; 2) творче розкриття якогось художнього твору, образу, зумовлених ідейно-художнім задумом та індивідуальністю артиста, режисера, музиканта тощо [6, с. 311].

Для розуміння тексту обидві дії є неминучими. “Інтерпретуючи, треба апперципувати. Апперцепція – співвіднесення нової інформації з попередніми знаннями. Інтерпретація – її співвіднесення з усією “моєю” особистістю у світі” [1, с. 3].

Творення правового дискурсу в мас-медіа не є самоціллю. Право як комунікатор передбачає перспективну перцептивну модель його (права) засвоєння. “Передумова ефективного правозасто-

сування вимагає також мінімізації розбіжностей у тлумаченні правових постулатів, які різняться лише предметним наповненням. Це зумовлює такі характеристики текстів правових актів, як однорідність, повторюваність. У поняттях “законотворчість” або “нормотворчість” творчий аспект стосується насамперед правової норми, а вона в ідеалі має вкладатися у доволі негнучку, стандартизовану мовну норму” [5, с. 69]. Тобто дискурс мас-медіа має доступну унормовану лексичну модель, зрозумілу кожному комунікантові. Хоча єдиним офіційним органом інтерпретації законів в Україні є Конституційний Суд [8, с. 98], однак тлумачення слів і словосполучень, ужитих у правових текстах, має істотне значення для з’ясування змісту норми права, якої, як правило, стосується правовий дискурс. Проте з’ясування значення терміна підпорядковується загальним правилам лінгвістики, що є складовою частиною юридико-лінгвістичного способу тлумачення текстів нормативно-правових актів.

Зміст тексту нормативно-правового акта у правовому мас-медійному дискурсі стає зрозумілим тоді, коли в результаті юридико-лінгвістичного тлумачення уніфікується власне розуміння норми права, і, як наслідок, уніфіковане її застосування на практиці із описом таких прикладів. Відтак при з’ясуванні змісту норми права журналісти керуються правилами перцепції, які є підґрунтям для юридико-лінгвістичного тлумачення.

Розглянемо структуру юридико-лінгвістичного способу тлумачення, його етапи.

Оскільки у з’ясуванні змісту правової норми шляхом аналізу читачем тексту і полягає власне призначення юридико-аксіологічного тлумачення, то потрібно взяти до уваги, що у мовознавстві прийнято здійснювати аналіз тексту відповідно до рівнів мови, серед яких для правового тексту важливими є передання правових цінностей лексико-семантичними (значення слова, співвіднесеність з відповідним поняттям), морфологічними (граматичне значення, граматична форма слова, частини мови), синтаксичними (поєднання слів у словосполучення й речення, а також поєднання простих речень у складні, з’ясування природи надфразної єдності), засобами, які охоплюють особливості термінологічно-мовного оформлення як тексту, так і дискурсу. Методика лінгвістичного аналізу тексту після візуального ознайомлення з ним передбачає: 1) спостереження за лексичним складом і його лінгвістичне коментування; 2) спостереження за граматичною організацією тексту [9, с. 15], а вже на цій підставі співвіднесення цих засобів із аксіологічною організацією правового дискурсу.

На першому етапі здійснюється підсвідоме герменевтичне “дослідження” конкретної лексеми і словосполучення, які містяться у тексті, дискурсі:

1. Читачеві / слухачеві необхідно встановити основне лексичне значення кожного слова у тексті, дискурсі, його змістовий відтінок у певному контексті, для критика – з’ясувати граматичну форму цього слова (відмінок, рід, число іменників і прикметників, спосіб, особу, число й рід дієслів, доконаний чи недоконаний вид дієслів або дієприкметника тощо).

2. Визначити значення термінів, які поділяються на три групи: а) слова і терміни літературної мови, загальноповживані; б) юридичні терміни, які позначають юридичні поняття; в) технічні терміни (поняття інших, неюридичних наук). Причиною “різничитань” закону часто є вживання загальноповживаних слів не у загальноприйнятому смислі, а в особливому, спеціальному значенні.

3. Юридичні терміни використовуються для позначення понять, якими відображаються суспільні відносини, які виникають вже безпосередньо із закону. Якщо значення терміна не розкривається, то використовується його тлумачення, яке міститься в актах офіційного тлумачення, роз’ясненнях Пленуму Верховного Суду України, Вищого Господарського Суду України.

4. З’ясовуючи значення терміна, журналісту необхідно визначити, від якого кореня він походить, які суфікси і префікси змінюють та уточнюють його значення. Для цього потрібно використовувати: а) підбір до цього слова синонімів і синонімічних словосполучень; слів з протилежним значенням; б) порівняння цього слова з близькими за значенням словами і словосполученнями.

5. Основна лексична база, яка використовується у тексті і дискурсі, є постійною. Проте для уточнення слова за допомогою довідкової літератури, словників слід з’ясувати, чи не змінилося

значення слова з моменту прийняття відповідного згадуваного у дискурсі нормативно-правового акта, оскільки слововживання перебуває у стані постійного розвитку і змін.

6. Лексичне значення слова залежить від осіб, яких воно стосується або яких має на увазі норма. Внаслідок цього слово набуває того значення, яке з ним пов'язується у певному колі осіб.

Основні ідеї та положення правової герменевтики як методу тлумачення юридичних текстів у ЗМІ / ЗМК, які останнім часом привертають увагу дослідників у галузі юриспруденції, полягають у тому, що:

– будь-який письмовий текст є системою певних семантичних значень і тих знаків, якими ці значення позначаються. Ця єдність (знакова система) є конвенційною у межах відповідного соціокультурного ареалу та певного мовного простору, а тому вона здатна розумітись у певних межах більш-менш однаково;

– будь-який письмовий текст виражає той чи інший смисл. Смисл тексту – це його цільове призначення, його цільова функція у задоволенні певних потреб та інтересів тих чи інших суб'єктів;

– у багатьох випадках один і той самий текст об'єктивно спроможний бути носієм кількох неоднозначних смислів, оскільки він може використовуватись різними суб'єктами як інструмент задоволення їхніх потреб. А тому той смисл, який “закладається” у письмове повідомлення його автором, і той смисл, який вбачають у цьому повідомленні його читачі (реципієнти), можуть не збігатися;

– ті, хто сприймає текст, схильні “вчитувати” у ньому насамперед такий смисл, який найбільше сприятиме або ж якомога більше не перешкоджатиме задоволенню їхніх потреб та інтересів. У кожному випадку інтерпретатор прагне витлумачити текст у такий спосіб, аби ним можна було скористатись як засобом для задоволення потреб, реалізації інтересів, досягнення цілей чи то цього інтерпретатора, чи то певної соціальної групи, чи то суспільства загалом;

– зважаючи на усе це, неавторська інтерпретація тексту опосередковується інтелектуально-вольовими процесами не тільки (й не стільки) “смісловідшукування”, але й смислотворення. У конкретній герменевтичній ситуації співвідношення між цими процесами зумовлюються: а) об'єктивними властивостями самої мови; б) закономірностями комунікативної діяльності; в) ступенем збігу чи, навпаки, незбігу цілей (інтересів, потреб) автора та реципієнта тексту. Тому у кожному випадку згадане співвідношення може бути виявлене ситуативно за допомогою аналізу впливу усіх зазначених чинників на змістовний результат інтерпретації;

– різноманітність і незбігання потреб “споживачів” письмового правового тексту у соціально неоднорідному суспільстві, а також неминучий розвиток таких потреб є об'єктивним соціальним чинником неоднозначності інтерпретації цього тексту, а також змін у його інтерпретації (переінтерпретації) з плином часу. Засобом же такої діяльності є відповідний герменевтичний механізм [8, с. 137–138].

Другий етап юридико-лінгвістичного тлумачення передбачає дослідження загальної граматичної і змістової структури речень, з яких складається текст, дискурс, а також вивчення взаємозалежності усіх речень.

Серед загальних чинників другого етапу звернемо увагу на такі:

1. Оскільки з'ясування змісту правової норми – основна мета тлумачення, то важливим завданням є розуміння змісту речень, з яких складається правова норма, що досліджується, аналіз їх загальної граматичної і змістової структури. Для досягнення цієї мети встановлюється місце слова у реченні, розташування головних членів речення, співвіднесеність їх з іншими словами, синтаксичний зв'язок між ними, особливості поєднання слів. Значення складних висловлювань встановлюється відповідно до синтаксичних правил мови.

2. Досліджуючи граматичні та синтаксичні зв'язки, які існують у реченні, порівнюються раніше встановлені граматичні форми (рід, число, відмінок тощо) між собою, з'ясовується місце і значення розділових знаків, прийменників, сполучників, їх роль у реченні з метою усвідомлення загального змісту речення.

3. Для з'ясування змісту норми права потрібно виділити у реченні підмет і присудок, тобто головні смислові слова (сукупність слів), які виражають загальне значення усієї фрази та які

об'єднують навколо себе усі інші слова. Вони виражають основне значення норми, а усі інші слова уточнюють і розвивають його. Тому тлумаченню підлягають передусім саме ці слова, а від них переходять до інших членів речення, розвиваючи і поглиблюючи основну думку.

4. Правосвідомість суб'єктів, які здійснюють інтерпретацію правових норм, є вагомим чинником у тлумаченні текстів. Від рівня правосвідомості та професіоналізму юристів-практиків (як і журналістів) залежить якість стану реалізації вимог правових приписів, утвердження у житті відповідно до наявних у мові ідеалів і цінностей права. Засвоєння юридичного значення досягається за допомогою ґрунтовних професійних юридичних знань.

5. Розуміння соціальної, правової реальності є процесом мислення, результати якого об'єктивуються завдяки мові як засобу мислення. Існує взаємозалежність між мовленнєвими та мисленнєвими процесами у термінах герменевтики: з одного боку, мова оновлюється, розвивається, змінюється внаслідок впливу на неї її автора мислення (суб'єкта пізнання), а з іншого, – автор мислення, створюючи текст, вже є залежним від певних умов (норм, правил, лексики мови). У мисленні людини немає нічого такого, чого б не було у соціальному досвіді. Саме тому герменевтика зобов'язує звернутися до мови людини (суб'єкта пізнання і права) і формує цілісний підхід до “мови як досвіду світу”, де мова виступає “горизонтом онтології” [8, с. 105].

Оскільки завдання тлумачення та його успішного виконання залежить від знання суб'єкта пізнання (правотворця), який формує норми у вигляді статті, від правозастосовувача, який використовує текст, керуючись загальномовними нормами, а також від техніко-юридичної досконалості самого тексту, то у цьому процесі так само задіяний і безпосередній комунікатор – журналіст. Знання журналіста і правника щодо об'єкта опису повинні бути адекватними.

Офіційна правоінтерпретаційна діяльність є елементом механізму державно-юридичного регулювання і наступним після законотворчості етапом здійснення правової політики, об'єктом якого є текст права [6, с. 143]. Можливості цих способів тлумачення сприяють доволі точному з'ясуванню змісту норм права. Без використання правил герменевтико-комунікативного та юридико-лінгвістичного тлумачення не може бути ефективною практична діяльність з реалізації нормативно-правових актів через ЗМІ/ЗМК.

Висновки. Отже, у результаті застосування досліджуваних способів тлумачення правових текстів з'ясовується зміст текстуального вираження у ЗМІ норм права. Проте цим не обмежується аналіз дійсного змісту правового дискурсу. Він може бути продовжений у такий спосіб, щоб за допомогою журналістських прийомів тлумачення поглибити розуміння змісту правової норми через правовий дискурс, осмислити результати, отримані внаслідок реалізації у медіадискурсі правил юридико-лінгвістичного та герменевтико-комунікативного тлумачення.

1. Владимиров В. *Особливості розуміння журналістського твору, або Апперцепція у сфері масового спілкування* / В. Владимиров. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua>. 2. Зархіна С. *Сучасні підходи до взаємодії філософії мови і філософії права* / С. Зархіна // *Вісник Академії прав. наук України*. – 2003. – №4 (35). – С. 284–290. 3. Зархіна С. Е. *Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* / С. Е. Зархіна. – Харків, 2005. – 20 с. 4. Коржанський М. Й. *Мова закону* / М. Й. Коржанський // *Право і лінгвістика: мат. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2-х ч., 18–21 вересня 2003 р.* – Сімферополь: ДОЛЯ, 2003. – Ч. 1. – С. 91–95. 5. Олійник О. *Мова законодавства* / О. Олійник // *Вісник Академії прокуратури України*. – 2006. – № 1. – С. 69–71. 6. *Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів; словосполучень* / уклад.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с. 7. Филиппс Л. Дж. *Дискурс-анализ. Теория и метод* / Л. Дж. Филиппс, М. В. Йоргенсен. – Х.: Издательство Гуманитарный центр, 2004. – 336 с. 8. *Філософія права: проблеми і підходи: навч. посіб.* / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів: юрид. ф-т ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 332 с. 9. Чулінда Л.І. *Загальна характеристика юридико-лінгвістичного тлумачення* / Л. І. Чулінда // *Право і лінгвістика: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч., 23–26 вересня 2004 р.* – Сімферополь: Ельїньо, 2004. – Ч. 2. – С. 14–20.